

„Ano-ne“ x „ani-ani“ (ad Koestler)

Ladislav Hejdánek

This is a transcript of the following document:

[„Ano-ne“ x „ani-ani“ \(ad Koestler\)](#)

jedná se o přepis tohoto dokumentu:

[„Ano-ne“ x „ani-ani“ \(ad Koestler\)](#)

◆ bytový seminář | přepis, česky, vznik: 26. 4. 1982

◆ private seminar | transcript, Czech, origin: 26. 4. 1982

„Ano-ne“ x „ani-ani“ (ad Koestler) [1982]

Koestlerovo rozlišování mezi metodou „ani-ani“ a metodou „ano, ano – ne, ne“ a zejména jeho interpretace těchto dvou metod rozhodování, resp. posuzování, hodnocení situace, představuje jen částečné postižení skutečné problematiky; proto je můžeme považovat jen za přiblížení, eventuálně za redukci problému.

1. Povaha situace

Každá osobní i dějinná situace je složitá a jen zčásti průhledná. Lidské jednání z podstaty věci nemůže být založeno na promyšlení a zvážení všech aspektů a všech možných řešení, protože obvykle nezbývá dostatek času na takové rozhodování na základě důkladného zvážení všech důvodů pro a proti. Je to dáno lidskou omezeností (konečností a nedostatečností) na jedné straně, ale také pohybem dění a proměnlivostí situace. Člověk nemá možnost důkladně do všech podrobností prozkoumat stav věcí, ale zejména právě proto, že nemá dost času. Takové podrobné zkoumání si vždycky vyžádá samo o sobě hodně času, a čas mezitím utíká, situace se mění a to, co bylo v jedné chvíli poznané, za chvíli už přestává platit. Kromě toho nelze situaci rozumět jako něčemu prostě danému. Integrální složkou situovanosti člověka (nebo skupiny či celé společnosti) je výzva, která člověka (nebo skupinu či společnost) oslovuje a žádá na něm odpověď. (Americký historik Toynbee mluvil o tom, že žádné dějinné situaci nelze porozumět, jestliže neporozumíme její výzvě, na niž lidé měli odpovídat; základní schéma tu tedy je „výzva – odpověď“, „challenge – response“.) K podstatě některých situací náleží, že výzva platí (oslovuje) jen v určitý čas, v určitou chvíli; kdo ji propase, komu ta chvíle uteče, ten pak ani tou nejpromyšlenější a na nejdůkladnějších znalostech založenou odpověď už nic nedohoní. – Nechme stranou otázku, zda obecná proměnlivost situace spadá vjedno s touto časovou omezeností možnosti odpovědět na výzvu situace.

2. Povaha porozumění

Existuje pozitivistický předsudek, že poznání spočívá výhradně na kumulaci jednotlivých zjištění, týkajících se velmi omezených výseků skutečnosti, takřka jakýchsi „atomů“. To však odporuje zkušenosti, která se naopak prvotně opírá o celkové uchopení skutečností a teprve dodatečně si oprávněnost a platnost takového celkového uchopení ověřuje a kontroluje cíleným zaměřením na vybrané detaily (ovšem i tento výběr je veden jakousi celkovou strategií, založenou na celkovém uchopení skutečnosti). V bitvě ani jeden velící generál nemá nikdy všechny informace ani o rozložení svého vojska, ani o rozložení vojska nepřátelského. A přece musí velet. To vůbec neznamena, že může dávat rozkazy nazdařbůh, ale nikdy nemůže čekat, až bude mít pohromadě všechny informace. Leccos musí předvídat, leccos se musí domýšlet, leccos musí riskovat. Zejména však musí také zakalkulovat např. vojenské tradice nepřítel, způsob uvažování jeho velitelů, disciplinovanost vojáků (nebo zase schopnost

jejich iniciativy, když je přerušeno spojení s velitelstvím), ba dokonce je nutno, aby se někdy vžil, vmyslel do psychologie velitele nepřátelské armády. To už vůbec není možné nějak poskládat z informací, získaných průzkumem atd. V osobní i dějinné situaci mají lidé vždycky co dělat nejenom s objektivními danostmi, ale se živými subjekty, s lidmi – a tudíž také s jejich projekty, plány a s veškerou jejich orientací do budoucnosti. Chtějí-li porozumět dějinné chvíli a její výzvě, nesmějí se lidé omezit na konstatování hotových faktů, daných skutečností a nepochybných setrvačností (tendencí), ale musejí se svým porozuměním se svým porozuměním proniknout zejména také do této ještě nehotové, zatím se jen připravující budoucnosti, která je nejenom otevřena možným zásahům z obou stran (nebo vlastně z nejrůznějších stran), ale která má svou logiku, odlišnou od logiky prosazujících se setrvačností. K vrcholným momentům každého dějinného porozumění (ať u jde o osobní historii nebo o dějiny společností či celého lidstva) náleží zaslechnutí a správné pochopení oné výzvy, kterou se na nás obrací určitá dějinná chvíle, kterou jsme osobně (individuálně či skupinově) oslovováni a kterou nemůžeme připsat žádnému dějinnému subjektu (tj. kterou nějaký konkrétní člověk nebo nějaká skupina lidí může sice tlumočit, ale nikdy ne jako svou výzvu, nýbrž jen z jakéhosi nikdy ne zcela zajištěného pověření).

3. Kritická chvíle

Koestler říká, že v bezprostřední situaci krize, „jestliže osud buší na bránu naší existence“, existuje jen ano nebo ne. „Takové krize může ohrožený jednatel, skupina či civilizace přežít jen tehdy, reaguje-li neprodleně s jistotou biologického reflexu.“ Ta jistota biologického reflexu mně zní svrchovaně podezřele. Je to přinejmenším matoucí přirovnání. Koestler přece mluví o dvou rozdílných metodách jednání. Biologický reflex ovšem není žádná metoda. Kromě toho každá metoda je jistou (na zkušenostních základech vypracovanou) schematizovanou či rutinizovanou formou nebo strukturou postupu, která v sobě nemá nic přesvědčivého, pravdivého ani jistotu garantujícího. Potřebujeme naopak předem jistotu, že jsme správně rozpoznali povahu situace, abychom mohli stanovit, která z obou metod je přiměřenější nebo přímo ta pravá. Základním problémem není způsob jednání, tj. reakce na situaci, odpověď na její výzvu, nýbrž vůbec rozpoznání, oč v situaci v podstatě jde a jaká výzva k nám v hloubce promlouvá. Jak se vůbec dohodneme, že jsme v situaci bezprostřední krize, v situaci aktuálního a přímo krajního ohrožení? Vždyť je přece známo, že celé společnosti, celé národy se mohly pohybovat na samém okraji propasti a že až na několik výjimek, jejichž hlasu nikdo nevěnoval pozornost, naprostá většina netušila nic o katastrofě, která stála již přede dveřmi. (Když se představitelé francouzské a anglické vlády vrátili z Mnichova do svých zemí, byli uvítáni se slepým nadšením jako zachránci míru v Evropě.) Museli bychom se dohodnout o tom, co rozumíme „bezprostřední krizí“. Je to chvíle, kdy si všichni nebo alespoň velká většina uvědomuje, že tu taková krize je (i když

eventuelně jde o planý poplach, jako kupř. na konci milénia nebo když se objeví hrozivá kometa apod.)?

4. Rychlost reakce a naděje na přežití

Velmi neuspokojivý je Koestlerem líčený obraz kritické situace, v níž je nutno se řídit zásadou (či metodou) „ano – ne“ (Kierkegaard používá označení „buď – anebo“ a Rádl tuto zásadu denuncuje jako „ryc- anebo nic“). Jak totiž tu kritickou situaci líčí, zdá se podtrhovat především jednoznačnost a takřka i jednostrannost, , extrémnost a radikalitu postupu- a nechává zcela stranou otázku nejdůležitější, zda tedy nakonec ano, či zda spíše nikoliv. Jako kdyby záchrana a přežití záležely spíš na rychlosti reakce než na jejím smyslu, na jejím zaměření. Sama rychlost má svou přednost, protože např. vyvažuje pomalou sílu. Ale rychlost není odpovědí na věcnou otázku, co je třeba podniknout. Koestler staví otázku tak, jako by v okamžiku naléhavé krize bylo třeba hlavně se rozhodnout buď pro něco nebo proti něčemu, i když nemáme dost podkladů pro takové rozhodnutí. Znamená to tedy střílet svá rozhodnutí v takových případech „od boku“? To by pak asi obecně platila 50tiprocentní pravděpodobnost přežití. Ovšem za předpokladu masového rozšíření takového typu reakce. To můžeme ocenit v rámci přírody, ale na lidské úrovni to je nesmysl. Člověk je schopen myslet, promýšlet, poznávat, představovat si a předvídat. Může se mýlit, ale nemůže se jen pro možnost omylu myšlení vzdát. A tak rozhodující zůstane vždycky otázka, co máme udělat, a teprve na druhém místě může být rychlost reakce. Sama rychlost reagování je závislá na povaze situace. Je-li času dost, máme na přemýšlení víc času; jestliže se události řítí, musíme jednat rychle. Abychom mohli posoudit dokonce jen tuto jedinou stránku situace, musíme zapřáhnout své myšlení a své porozumění. Čili zhruba jde o totéž, co bylo řečeno sub 3.

5. Váhavost kontra bezhlavost

Je zvláštní, že Koestler poukazuje k tomu, že nesprávné užití obou „metod“, jak obojímu typu jednání říká, vyznačuje především mnohé intelektuály. Tu by se zdálo, že vlastně vůbec nejde o rychlost reakce a už vůbec ne o správné či nesprávné porozumění situaci (intelektuálové obvykle dovedou porozumět věcem lépe). Celou formulací Koestler ovšem sugeruje čtenáři, že hlavním problémem jsou intelektuálové, kteří chtějí za všech okolností dbát všech odstínů, pokoušet se trpělivě hledat řešení, které není nasnadě, ale nakonec se ukáže jako nejlepší, a být připraveni k syntézám (eventuelně synkrezím) a kompromisům cestou na delší dobu rozvrženého manévrování. Těžko si můžeme představit, že měl s naprostou vyvážeností na mysli také intelektuály, kteří vidí vše černobíle, jsou zbrklí nebo alespoň netrpěliví, vrhají se směrem, který se ukáže prvnímu pohledu, aniž by byli schopni registrovat složitost situace. Takoví lidi totiž nikdo nenazve „intelektuály“. Obvykle se intelektuálně orientovaným lidem vytýká jakási váhavost: vědí toho příliš mnoho a každé konkrétní praktické řešení jim připadá příliš zjednodušující, příliš primitivní, eventuelně nezralé, předčasné a omezené. My

starší se ještě pamatujeme, jak komunisté vytýkali právě inteligenci, že se nechce zcela jednoznačně připojit a identifikovat se stranou, že je jakousi „inteligencí na rozpacích“. Tu se však ukazuje docela nový pohled, který se liší od těch, o nichž byla dosud řeč. Obtížnost rozhodnutí tu není způsobena nedostatkem shromážděných informací, nýbrž jejich nadbytkem, jejich přemírou – a naší neschopností v tom udělat nějaký pořádek, vyznat se v tom všem a vyvodit z toho jednoznačný závěr. Záplava informací je např. v technice a ve vědě dnes tak drtivá, že na jedné straně nutí vědce a techniky k stále užší specializaci (a tím neschopnosti posoudit věci z celkovějšího hlediska), jednak k tomu, že sami žádné rozhodnutí nenavrhují, ale pouze připravují tzv. podklady. To má své věcné zdůvodnění. Nicméně paralelně s nutností takového rozdělení funkcí se rozvíjí jakási přirozená povahová tendence, která z jedněch dělá váhavé střelce, kteří se k střelbě nakonec vůbec nikdy neodhodlají (nebo až velmi pozdě a často v naprosto karikované podobě), zatímco na druhé straně tu vyrůstají zbrklí jedinci, střílející na vše, co se pohne, ještě dříve, než pořádně zjistí, o čem jde. Jistě tím zkresluji Koestlerovu myšlenku, ale cožpak nelze takové zbrklé střelce uvést jako příklad těch, kteří rozhodnutí nejen neodmítají, ale ani neoddalují a kteří se ve zlomku okamžiku rozhodují „ano-ne“? Ovšem tady jde o povahové rozdíly a nikoliv o rozdílné metody jednání.

6. Co je cílem jednání?

Odhlédněme nyní od lidské povahy jako zdroje resp. příčiny určitého typu reagování a přihlédněme k té stránce lidské aktivity, která je formována (určována) cílem, jehož má být dosaženo. O takových cílech Koestler vůbec nemluví (alespoň na citovaném místě; nedovedu si představit, že by tak nečinil ani jinde). Jako jediné cíle tu uvádí syntézu, rovnováhu sil, přežití, pokračování vlastního fyzického a morálního bytí. To jsou ovšem z přísně posuzujícího stanoviska cíle vlastně jen předběžné, relativní, částečné. Jsou to vlastně jen zdánlivé cíle, ve skutečnosti však prostředky, ba dokonce metody. Můžeme syntézu považovat v každé situaci za cíl? Jistě nikoliv; jde vždycky o výběr toho, co má být do syntézy poято a co nikoliv. Rovnováha sil může být za jedněch okolností posilována, ale za jiných naopak narušována. Mrtvá stabilita musí být často rozbita, aby se uvolnila cesta něčemu novému a smysluplnému. Přežití pak sotva může být posledním cílem a kritériem našeho jednání v krajních situacích, kdy např. fyzické přežití stojí v příkrém rozporu se zachováním mravní integrity. Je příznačné, že Koestler tu nikde nemá ani zmínku o jakési hodnotové orientaci, která má své priority, v jejichž službách zůstávají nejenom naše všechny aktivity, ale i všechny naše sebezáchovné tendence (individuální, ale třeba i společenské). Lidské jednání není určováno pouze informačními podklady, ani pouze naší povahou, ale zvolenými cíli a respektovanými normami. K volbě určitých cílů však musíme mít nějaký důvod (resp. celou soustavu důvodů), normy respektujeme na základě důvodů, jež nás vedou k jejich uznání, k nahlédnutí jejich platnosti a závaznosti. V tom spočívá rozumnost lidského jednání.

7. Povaha výzvy

Když jsme uvažovali o výzvě, která není totožná se situací, ale oslovuje nás skrze situaci, chtěli jsme podtrhnout její nepřevoditelnost na nic, co tu je dáno (ať už před námi – jako předmětná skutečnost – anebo v nás, jako naše nějaká vlastnost či výbava). Výzva přichází z budoucnosti, v ní nás oslovuje něco, co tu ještě není, co teprve má přijít, co „má být“, jak říkal Rádl. Pokud se naše reakce, naše odpověď na tuto výzvu vztahuje k tomu, co „má být“, přímo a bezprostředně, nebo pokud je naše rozhodování a jednání jen málo a zcela přehledně (a průhledně) prostředkováno, pak nezáleží na komplikovanosti situace, v níž se rozhodujeme, a my se můžeme rozhodovat ve smyslu „ano – ne“. Zajisté tu je problém, jak rozpoznat onu oslovující výzvu a jak jí správně porozumět. K tomu pravděpodobně vede poměrně dlouhá příprava a i když je takové porozumění založeno hluboko v naší osobní i rozsáhle dějinné zkušenosti (pozitivní i negativní). Takové porozumění skutečnému smyslu oslovující výzvy znamená vždy také nový přístup nejen k okamžité situaci, nýbrž také k celé minulosti a ovšem i k budoucnosti. Situačnost výzvy nelze chápat jako něco izolovaného od toho, co předcházelo a co bude následovat. Rozhodování „ano – ne“ v konkrétní situaci je vždycky také rozhodnutím, které má dalekosáhlé důsledky jak pro hodnocení toho, k čemu již došlo, tak k odhadům a volbě toho, co se teprve má stát. Naléhavost výzvy však nespočívá v hrozivosti a nebezpečnosti situace, nýbrž ve výzvě samotné. Velmi často všeobecný pocit ohrožení nebo vědomí blízkosti katastrofy se dostavuje tehdy, kdy už je na smysluplnou a účinnou reakci již pozdě. Výzva přišla nebo dokonce delší dobu přicházela třeba dávno předtím. Blížící se katastrofu mohl předjímat ten, kdo výzvu uslyšel a kdo jí porozuměl, ještě dávno předtím, než k nám dolehla první podzemní dunění a chvění. Prorocký pohled do budoucnosti spočívá v něčem naprosto odlišném od futurologického odhadu na základě tendencí a setrvačností či trendů. Ale porozumění výzvě není přímo „viděním budoucích věcí“, které je nanejvýše jeho důsledkem. Výzva sama k nám nepřichází jako „osud bušící na bránu naší existence“, nýbrž jako pozvání k tomu, abychom soustředili své síly a svá úsilí k tomu, abychom čelili každému „osudu“, ať už třeba aktuálně buší anebo se bušit teprve chystá.

8. Situačnost lidského rozhodování a nepodmíněnost maxim lidského jednání

Příklady, které Koestler volí, nejsou nikterak pečlivě voleny, nýbrž někdy přímo matou a zavádějí. Když Odysseus manévroval mezi Scyllou a Charybdou v Messinské úžině, nebylo tomu proto, že by byl intelektuál nebo že by si nechal nějak zvlášť imponovat množstvím odstínů mezi bílou a černou barvou, nýbrž proto, že se musel vyhnout oběma skaliskům, jestliže nechtěl ztroskotat. To je bytostně odlišná situace od jiné, kdy se lid bouří proti vládě a kdy jsem v dané chvíli postaven před rozhodnutí, na kterou stranu se přidám. V takové chvíli není jiného čestného rozhodnutí než způsobem „ano – ne“. Vyhnout se volbě znamená fakticky podporu silnějšího (i když mi to později silný, který zvítězil, třeba vůbec neuzná). Dále to znamená odmítnutí výzvy, která mne

prostřednictvím konfliktní situace oslovuje. (Pochopitelně připouštím, že ne každý konflikt musí tlumočit takovou výzvu; jsou konflikty, které představují z hlubšího hlediska cosi nahodilého a okrajového, a svědčí nikoliv o neporozumění, nýbrž naopak o porozumění, jestliže se do nich nenecháme zatáhnout. Takový případ ovšem není nikdy jednoduchý a na první pohled zřejmý. Naopak lze říci, že distance od konfliktu je zdůvodnitelná jen na základě naší účasti na konfliktu podstatně významnějším a světoznějším. A dokonce i tato formulace musí být ještě korigována, zvláště když onen „významnější“ konflikt nás teprve čeká, takže se může stát také pouhou výmluvou.) K podstatě lidského pobytu náleží angažovanost v lidských záležitostech. Taková základní angažovanost vůbec nespočívá (nebo alespoň nemusí spočívat) v akceptování daného stavu ani v akceptování daných norem jednání. Normy, které v určité společnosti a v určité dějinné chvíli fakticky platí (resp. jsou fakticky respektovány), ještě vůbec nemusí ani souhlasit, ani směřovat k souhlasu s normami, které „mají platit“ (a k jejichž respektování vyzývá ona výzva, promlouvající skrze danou situaci, ale již z této dané situace nelze nikterak jednoznačně odvodit). Jde-li o rozhodování, jak máme v dané situaci jednat, musíme vždycky volit mezi obecně přijatými a zachovávanými způsoby jednání a mezi postupem, který je nejsprávnější podle našeho nejlepšího vědomí a svědomí. Pochopitelně ani naše nejlepší vědomí a svědomí není žádnou zárukou toho, že budeme jednat správně, ale jen probuzené vědomí a svědomí je schopno rozpoznávat mezi tím, co je správné a co nesprávné. Prostá konformita s daným stavem a s fakticky uznávanými normami jednání je nejlepší cestou k rozkladu stejně tak osobního jako společenského života. (To k právu říci „ne“.)

9. Zápas jako střetnutí sil a zápas „ve jménu“ hodnoty

Když jednáme a tak odpovídáme na požadavky určité situace, eventuálně na výzvu která k nám promlouvá skrze konkrétní situaci, děláme tak nikoliv jen proto, abychom se vyjádřili, abychom zaujali určitý postoj, abychom manifestovali své smýšlení, ale vždycky také, abychom něčeho dosáhli. Jestliže jsme například přesvědčeni, že krást se nemá (nebo že se nemá zabíjet, tím méně vraždit), pak se nemůžeme jen omezit na to, že jednáme v souhlase se svým přesvědčením, ale jsme povinni udělat něco pro to, aby krádeží, zabití a vražd skutečně ubylo. Jestliže jsme pro vládu práva a spravedlnosti, pak nestačí, abychom se jenom sami proti právu a spravedlnosti neprovinili, ale musíme něco udělat pro to, aby právo bylo respektováno a aby spravedlnost opravdu zavládla. V takovém případě se vždycky dostaneme do konfliktu s lidmi a skupinami, nerespektujícími, že se krást ani zabíjet nemá a že je třeba každému přát spravedlnost a dát mu po právu. Stane se, že tábor těch (nebo strana těch), kteří jednají proti právu a proti spravedlnosti, náramně zesílí a že začne utiskovat a přímo ničit ty, kteří jim pro svědomí kladou odpor. V takovém případě zase nestačí nejen sám se proti právu a proti spravedlnosti neproviňovat, ale je třeba hájit ty, kteří jsou proti právu a

nespravedlivě utiskování, diskriminování a ničení. A v tomto zápase pak je často nutno překračovat některá omezení a některé příkazy, které v normální situaci musí být jednoznačně respektovány. Může se stát, že v zápase se zbraní v ruce proti útočníkovi nebo podmaniteli budeme muset i zabít; naše eventuální vítězství pak bude nutně poskvrněno krví nepřítele i krví naší a našich spolubojovníků. Není v lidské moci dosahovat vítězství pravdy a spravedlnosti jen čistými postoji a ryzími, pozitivními činy, argumenty a přesvědčováním. Obvykle je nutno použít hrubé síly a velmi často je třeba využít existujících tendencí a sil, o nichž víme, že se mohou stát našimi spojenci jen dočasně. Ale to všechno může být jen vynuceno okolnostmi, které se musíme pokusit změnit tak, aby vznikl volný prostor pro argumenty a přesvědčování, pro ryzí činy a čisté postoje. A v tom mezidobí, kdy ještě zůstává ve hře hrubá síla a prostředky moci, je nutno pečlivě vážit, ve jménu čeho je hrubé síly použito. Není vítězství bez boje a tedy bez použití síly a násilí. Ale vítězství lze doopravdy dosáhnout jen ve jménu pravdy a spravedlnosti, ne ve jménu moci a síly.

10. Krátkodobá rozhodnutí a dlouhodobé perspektivy

Jak jsem už řekl, chovám nedůvěru k „neprodlenému jednání s jistotou biologického reflexu“. Jestliže nás situace nutí k okamžitému rozhodnutí a my nedovedeme přesně odhadnout, kterou cestou je třeba se dát, pak bývá často s užitkem se rozhodnout tak, abychom si neuzavřeli cestu k pozdějšímu korigování eventuální chyby. Je něco jiného, když se rozhodnutí vyhýbáme a když projevujeme váhavost, a něco jiného, když si neuzavíráme cestu k revizi svého rozhodnutí pro případ, že by se ukázalo být chybným. Někdy opravdu nelze jen vyčkávat, ale je nutno vývoj posunout nějakým činem kupředu, aby se vyjevila lépe a zřejměji skutečná povaha buď celé situace nebo našeho partnera apod. Často je nutno se vystavit možnému napadení, aby se ukázalo, kdo chce vlastně okamžiku našeho oslabení využít. V jednání s druhými lidmi musíme někdy umět věnovat svou důvěru lidem, jimiž si nejsme zcela jisti a kteří nás také mohou zklamat, případně i zradit. Nedůvěra je vždycky bezpečnější než důvěra, ale málokdy se její výsledky mohou třeba jen přibližovat výsledkům, kterých někdy dosáhne důvěra. Ale také ve vztahu k použitým prostředkům zcela věcné povahy se musíme čas od času odvážit jistých rizik, když se rozhodneme vyzkoušet postup dosud neproověřený. To všechno musíme podnikat jen na zkoušku, bez jednoznačného zajištění; a můžeme se ovšem mýlit. Pro takový případ se musíme co možná vyhýbat takovým krokům, z nichž už nevede žádná cesta zpět a jimiž sami sebe determinujeme k jednoznačnosti budoucích postupů. Mám takový dojem, že jenom slabost a vůbec nedostatek sebedůvěry nás může někdy přimět k tomu, abychom za sebou pálili mosty a tak si znemožnili revizi svého předchozího rozhodnutí. Ve skutečnosti existuje jen jediný spolehlivý prostředek k tomu, abychom ve svých každodenních rozhodováních nesměřovali ode zdi ke zdi: a tím je celková, dlouhodobá perspektiva, vzdálenější cíl, koncepce, promyšlená strategie. S „jistotou biologického reflexu“ můžeme snad jednat,

když jde o záležitosti každodenní rutiny, ale nikdy ve chvílích základního životního rozhodování. Čím jsme více sevřeni krátkostí lhůty, v níž se musíme rozhodnout, tím více musíme vynaložit úsilí k tomu, abychom si do budoucnosti neodřezávali zbytečně žádnou z manévrovacích možností. Pokud to přece jenom musíme udělat, pak vždy jen proto, že to situace a naše zdatnost a schopnost nedovolí, ne proto, že bychom se manévrovacích možností dobrovolně vzdávali. – Z toho je nepochybně jasné, že o manévrovací prostor musí především usilovat člověk sevřený naléhavostí okamžité reagovat, je-li v dané chvíli stav věcí neprůhledný. Manévrovat tam, kde je času dost, je zapotřebí daleko méně, protože můžeme vypracovat program další činnosti daleko pečlivěji a můžeme proto volit také přímější cesty.

11. Problém základní životní orientace

Manévrování je přípustné a dokonce žádoucí tam, kde jde o kontakt s vnějšími procesy, danostmi, tendencemi a trendy, zkrátka kde jde o „kompromis se skutečností“. Poznání pravé povahy skutečnosti potřebuje čas; už staří si byli vědomi, že pravá povaha věcí se ráda skrývá. Člověk jdoucí příliš přímou cestou může být přesnadno ovládnut nějakou setrvačností, návykem či rutinou. K rozhodování skutečně lidskému náleží otevřenost k novým skutečnostem a aspektům skutečnosti, a také otevřenost vůči všemu, co ukazuje na nějaké naše vlastní omyly. Ve vztahu ke světu kolem nás, k předmětné skutečnosti, k dějinné fakticitě je třeba si zachovat pružnost. Je tomu tak proto, že víme, že předmětná skutečnost se nám nikdy neukazuje v definitivním světle, protože „objektivně“ zůstává víceznačná. Neobyčejně mnoho záleží na nových rozhodováních, na reakcích a na jednání lidí, co se z různých společenských a dějinných skutečností stane; a to znamená, že hodně může záležet i na nás. V každém případě zůstává mimo každou lidskou kompetenci a vůbec možnost, abychom jednou provždy posoudili cokoliv „daného“. Naproti tomu zásadně odlišná je situace, v níž jsme konfrontováni se skutečností nepředmětnou, tedy kupř. s onou výzvou, o níž byla řeč na začátku. Tam je možno být slepý a hluchý, a je možno se také tvářit, jako bychom byli slepí a hluchí. Je možno se dopouštět omylů a výzvu falešně chápat. Ale vždycky tu je v sázce všechno a nejhorší odpovědí na jakkoli špatně pochopenou výzvu je váhavost nebo dokonce nezainteresovanost, laxnost. V základně životní orientaci, v celkovém zaměření života nelze uzavírat kompromisy, pokoušet se o kombinaci či syntézu různých cest, odkládat řešení anebo tuto rovinu dokonce vyloučit jako sféru falešných problémů. Naopak i největší chyby tu mají svou pozitivní funkci, protože volají po korigování a nápravě. Kdo se nerozhodne, kdo si zachovává manévrovací prostor v této věci, ten propadne nicotě a ztratí jakýkoliv životní smysl. Jen ten, kdo se s vědomím životního rizika pevně a jasně rozhodne, může při důsledném setrvání při své volbě zjistit, v čem udělal chybu – a tudíž také jak ji překonat a napravit. Tady je místo, kde je zapotřebí mluvit (a jednat) ve smyslu „ano, ano – nikoli, nikoli jak to podle evangelií požaduje Ježíš. Nejrozmanitějším manévrováním může člověk mnohé získat – čest, slávu, majetek, dobrou pověst,

respekt, atd. atd. Ale co mu to pomůže, když promarní ve skutečnosti svůj život? Když „ztratí svou duši“? „Mít duši“, to znamená mimo jiné mít pevnou životní orientaci. A pokud jde o tuto orientaci, resp. pokud jde o „duši“, pak tu není místa na žádné polovičatosti ani kompromisy.

12. Problém posuzování životní orientace těch druhých

Ve vztahu k druhým lidem převažují obvykle svazky oboustranně pozitivní.

Potřebujeme druhé lidi, abychom se sami vůbec lidmi stali, a druzí potřebují z téhož důvodu nás. I tam, kde chceme dosáhnout něčeho, co byt' jen trochu málo přesahuje nejužší svět našeho soukromí, potřebujeme všude porozumění a pomoc těch druhých. Dokonce i tam, kde nám jsou lidé již velmi vzdáleni a kde jsme si k nim ještě nenašli cestu, máme zapotřebí alespoň jejich neutrálního postoje k tomu, co sami (eventuelně s pomocí několika nejbližších) podnikáme. V tom smyslu opravdu platí, že kdo nám vysloveně nepřekáží a nehází nám úmyslně klacky pod nohy, ten nám vlastně pomáhá anebo je jakýmsi volným způsobem „při nás“. To je zřejmě význam Ježíšova výroku, jímž napomíná své učedníky pro jejich žárlivost na Ježíšovo a své výlučné postavení: „Nebo kdož není proti nám, s námiť jest.“ (Mk 9, 40; též Lk 9, 50) A přece Ježíš dobře ví, že jsou i situace zcela odlišné, kde ti, kdo nejsou s námi, jsou eo ipso proti nám (místo najdu později). Oznamuje, že přišel oheň pustit na zemi (Lk 12, 49), že přišel rozdělit lidi (dokonce i v rodině) a postavit jedny proti druhým (tamtéž, v. 51–53), že nepřinesl pokoj, ale meč (Mat. 10, 34 i dále). (Ostatně když už jsem u těch odkazů k biblickým místům, sluší se poznamenat, že Koestler jen velmi volně až svévolně připomíná Ježíšovo doporučení jednoznačného „ano, ano – ne, ne“ – či přesně podle Karlických: „jistě, jistě, nikoli, nikoli“. Na příslušném místě Ježíš zapovídá přísahy a doporučuje zůstat u prostého tvrzení nebo popírání. Nejde tu tedy vůbec o nějakou metodu principiálního nebo radikálního rozhodování, nýbrž jen o jasné výpovědi, které se nemusejí – a nesmějí – dovolávat pravdivosti skrze zapřisahání ani nebem, ani zemí, ani Jeruzalémem, ani vlastní hlavou. Viz Mt 5, 34–37.) Z toho se ukazuje, že jsou lidské záležitosti, v nich je na místě tolerance, a naopak jiné, kde je každý kompromis vyloučen. V těch prvních můžeme ponechat druhým lidem, co vlastně chtějí a jaké mají skutečné úmysly, resp. co si o svých úmyslech myslí. Tam můžeme mít důvěru, že rozhodující je pro naše posuzování to, co vidíme, co je zjevné, a můžeme se vzdát pátrání po niterných motivech a důvodech toho, proč ti druzí dělají, co dělají. Ale v jiných případech jde do tuhého: tam není možný smír, tam se lidé dělí na dvě strany, tam jsou fronty postaveny už ne vedle sebe, ale proti sobě. A my se neobejdeme bez rozsuzování, kdo kam náleží a na které straně vlastně stojí a bojuje. Jistě to je nesnadné; a jistě není a nikdy nebude v naší kompetenci o tom s nějakou definitivní platností rozhodovat. Ale přece se posuzování nemůžeme a nesmíme vzdávat; a v tomto posuzování musíme být co nejurčitější. Abychom mohli opravdu určit být, musíme se o druhé lidi zajímat, musíme mít pro ně porozumění a dokonce sympatie.

Scheler právem ukazuje, jak se láska může stát a stává lodivodem našeho poznání; platí to zvláště o poznání druhých lidí. Na jedné straně platí Ježíšova výzva: Nesudte, abyste nebyli souzeni; ale na druhé straně nařizuje varovat se falešných proroků (jak bychom je mohli rozpoznat, kdybychom se vzdali posuzování?) Dokonce doporučuje dát i na posuzování z druhé ruky (Mt. 10, 11: A do kteréhožkoli města neb městečka vešli byste, vzeptejte se, kdo by v něm hodný byl, a tu pobuďte...). Atd. Je to zkrátka obrovský problém, pro nějž neexistuje nějaké jednoduché řešení. (Poznámka: hledané místo nalezeno. Mt. 12, 30: Kdož není se mnou, proti mně jest; a kdož neshromažďuje se mnou, rozptylujeť.)

13. Radikálnost a kompromisy

S naším problémem souvisí otázka radikálnosti a radikalismu (event. radikálníčení) na jedné straně a otázka umírněnosti, ochoty k dohodě, polovičatosti a kompromisnictví na straně druhé. Něco jsem o tom řekl v nedávném interview v tom smyslu, že v případě, kdy jde o bytostnou životní orientaci, je jakákoliv polovičatost zhoubná, protože narušuje naši osobní integritu. Naproti tomu však, protože jsme postaveni do určité dějinné chvíle a do určitých podmínek, musíme své plány a projekty přizpůsobit, upravit, adaptovat a přistoupit na jakési „kompromisy se skutečností“ (jak to vyjádřil Emanuel Rádl). Žádný program nelze uskutečňovat bez ohledu na skutečnost, na skutečný stav věcí, který má být změněn; ale takové ohledy nemohou jít tak daleko, aby tím byla likvidována naše celková orientace, abychom se tím vzdali své identity. Každá skutečnost má svou vlastní váhu (a setrvačnost), kterou je nutno brát v úvahu a respektovat ji. Když se nějaký program ocitne v nepřekonatelném rozporu se skutečností, nutně selže. Skutečnost tu je ovšem vždycky dvojího druhu: jednak to je skutečnost vnější, jednak to je skutečnost naše. Naše programy nesmějí být v rozporu ani s lidskou povahou, s lidskými potřebami a se skutečnými zájmy (individuálními i společenskými). Ale to neznamena, že mají mít takovou povahu, že mohou být vyvozeny či odvozeny z jakékoli dané skutečnosti, ať už vnější nebo z naší povahy, z našich potřeb a našich zájmů. Budoucnost člověka a lidské společnosti je (tj. může a má být) mnohem plnější a bohatější než to, co je tu nebo co tu bylo. Budoucnost nemůže být jen protahovanou přítomností nebo důsledkem minulosti. Už Hegel ukázal, jaký význam má ve světě tzv. zjinačení. Zvláště pak pro člověka je údělem proměna v někoho jiného, která po celý život není (nemusí být) uzavřena. Nic daného nemůže s poslední autoritou a závažností rozhodovat o tom, co v nás musí slábnout a odumírat, co má naopak získávat na důležitosti a především, co nového se z nás má stát, čím jsme dosud nebyli. Mezi danosti, které o tom nemohou rozhodovat a které se nemohou stát kritériem naší proměny, náleží ovšem i všechny formulované zásady a normy soukromého i společenského života. Člověk je individuálně i společensky svobodný. Ale svoboda neznamena, že se prostě otočíme zády ke všemu, co bylo; to bychom se rychle dostali pod úroveň všeho toho, k čemu se obracíme zády. Svoboda může být skutečně

uplatněna (a nikoliv promrhána) pouze pod jednou podmínkou: že proti tomu, co odmítáme a co necháváme (z vnějšího světa i ze sebe samých) za sebou, vyslovíme a uplatníme svou loajalitu a svou věrnost něčemu, co je lepší, vyšší, nadějnější. Vzpouora je legitimní, jen pokud je nesena novým, vyšším závazkem. A stejně tak tomu je tam, kde přistupujeme na kompromis. Ospravedlněn může být jen takový kompromis, kde jsme neobětovali nic podstatného a rozhodujícího; nejlegitimnější je takový kompromis, kde obě strany obětovaly něco ze svých omezených zájmů, aby našli a dali výraz svým zájmům společným, které jsou vyšší než ony skupinové a stranické. Základní otázkou každého skutečného radikalismu (nikoliv radikálníčení) je hledání a nalezení onoho „kořene“, onoho zdroje a pramene, který je rozhodující pro naše individuální i společné „zjinačování“ v něco lepšího, vyššího, lidsky hodnotnějšího. Tam, kde je takový pramen, takový kořen nalezen, tam se někdy může ukázat jako naprosto legitimní i plán zbourání a likvidace lecčeho, co bylo „posvěceno dějinami“. To je však důležité vyargumentovat, nejen „cítit“ či „tušit“.

11.–12. 4. 1982